

Arthur van Schendel, *Drie Hollandse romans. De waterman – Een Hollands drama – De grauwe vogels*. Bezorgd door Hans Anten, Wilbert Smulders en Joke van der Wiel. Amsterdam: Athenaeum - Polak & van Gennep, 2010.

De *Waterman* van Arthur Van Schendel werd gepubliceerd in 1933. Het is het verhaal van Maarten Rossaert uit Gorcum, in zijn jeugdijaren een moeilijke jongen die in opstand komt tegen de streng-Calvinistische ideeën van zijn omgeving. Wanneer zijn moeder de verdrinkingsdood sterft wordt hem door dezelfde omgeving een schuldgevoel aangepraat, dat hij kwijtraakt doordat zijn uitdaging aan God hem te straffen geen gevolg heeft. Hij geeft het idee van zonde op en sluit zich later, samen met zijn vrouw Marie, aan bij een pacifistische broederschap die gemeenschap van goederen en absolute naastenliefde predikt en het strenge zondebesef van het orthodoxe Calvinisme afwijst. Maarten beleeft de ‘idealen’ tot de uiterste consequentie: zijn radicale naastenliefde sluit eigen behoeften uit. Ofschoon hij een mooie loopbaan in het dijkwezen kon hebben, wordt hij een arme beurtschipper die volledig vereenzaamt, ook van zijn vrouw. Uiteindelijk sterft ook hij de verdrinkingsdood. Het verhaal is hoofdzakelijk te situeren in de eerste helft van de 19de eeuw. Het water is in de roman prominent aanwezig, met name ook de referenties aan de verschillende watersneden waarbij Maarten (als dijkexpert) telkens een belangrijke rol speelt. Totale persoonlijke inzet heeft ook Gerbrand in *Een Hollands drama* (1935). Nadat zijn aan wal geraakte zwager zich van het leven heeft benomen, neemt Gerbrand diens financiële schulden op zich, teneinde het zoontje Floris voor de schande te behoeden. Hij wil van de jongen een eerlijk mens maken, niet gebukt onder ‘de last van een immorele erfenis’ (p.513). Maar het loopt slecht

af. De opgroeiende Floris moet in zichzelf steeds opnieuw strijd leveren tussen goed en kwaad. Het bovenmatig zondebesef zowel van Gerbrand als van Floris leidt tenslotte naar hun ondergang. Gerbrand wordt gaandeweg somber en achterdochtig, takelt ook fysiek af, en Floris komt tot waanzin. Beiden vinden de dood in het brandende huis.

In *De grauwe vogels* (1937) is de hoofdfiguur Kasper, die, in tegenstelling tot zijn vrouw Heiltje, geen geloof hecht aan het bestaan van een persoonlijke God en alleen in het toeval gelooft.

Ook deze roman confronteert ons met personages die totaal onbaatzuchtig zijn en een uitgesproken verantwoordelijkheidsgevoel hebben. Kaspers halfbroer

Thomas is destijds in het aangezicht getroffen door een ongelukkig afgegaan schot toen Kasper hem het geweer wou afnemen, en is gaandeweg blind geworden. Kasper en Heiltje voelen zich genoodzaakt Thomas in hun gezin op te nemen. De man is ondankbaar en kwaadaardig. Het gezin komt van de ene ellende in de andere terecht; drie van de vier kinderen sterven, en op het eind vermoordt Thomas Heiltje. Kasper blijft alleen achter met zijn zieke dochter Sophie.

In het nawoord wijzen de editoren erop dat *De Waterman* 'een overtuigende historische roman' is (p.500), waarbij Van Schendel voor een aantal feiten wel creatief met de chronologie is omgesprongen.

Er zijn heel wat verwijzingen naar historische gebeurtenissen: het bezoek van Napoleon aan Gorinchem (1811), het bombardement op de stad (1813-1814), de Belgische Opstand in 1830, de Afscheiding van 1834, een cholera-epidemie, hongeroproeren en watersnoden. Jaartallen worden niet gegeven, wel kan men bij afleiding stellen dat Maarten moet geboren zijn in 1801, en vooraan in de jaren zestig overlijdt.

Het spreekt voor zich dat een historische roman als *De Waterman* uitvoerig

toelichting vereist. De editoren hebben hun taak in dezen niet ontweken. De romantekst van ca.150 bladzijden levert 30 pagina's 'Aantekeningen' op (p.441-471) die nooit overdadig en steeds ad rem zijn. Zo vernemen we een aantal zaken over het beleg en de overgave van Gorinchem in 1813-1814, waarbij Van Schendel klaarblijkelijk als bron vooral gebruik maakt van het werk van De Graaff, namelijk *Verhaal betrekkelijk het beleg, bombardement en de overgave van Gorinchem, in den winter van 1813 op 1814 door een ooggetuige verhaald* (1893). Ook over de 'Zwijndrechtse Nieuwlichters' (1823-1843) waarop de broederschap waartoe Maarten behoort gemodelleerd is, geven de editoren voldoende en noodzakelijke toelichting. De aanhangers van de broederschap richtten zich naar het voorbeeld van de eerste christenen, verwierpen privébezit en leefden in gemeenschap van goederen. Tevens verwierpen zij 'de calvinistische preoccupatie met de zonde'. Zij kenden geen doop, weigerden militaire dienst en sloten huwelijken zonder burgerlijke of kerkelijke bekrachtiging. De broederschap werd als een sekte beschouwd, en waar ze zich vestigde 'door bevolking en overheid vijandig bejegend.' In 1829 vestigde zij zich in Zwijndrecht. Zij gingen tenslotte aan interne twisten ten onder (p.455-457).

Een andere noot licht ons nader in over de Afscheiding in 1834, waarbij naast de Nederlands Hervormde Kerk, zelfstandige gereformeerde kerken zijn ontstaan (p.463). Waarmee maar gezegd is dat heel wat noten te maken hebben met godsdienst; de editoren citeren overigens op ettelijke plaatsen passages uit de bijbel.

Ook *Een Hollands drama* krijgt de nodige aantekeningen mee (p.471-484). Ofschoon geen 'echte' historische roman, is het verhaal perfect qua plaats en tijd te situeren. Verklarende noten gaan o.a. in op de Damiaatjes, klokken in de toren van de Haarlemse Sint-

Bavo (p.472), op de katoennijverheid in Haarlem (cfr. de Fenix-katoenfabriek in Haarlem p.478) of op de wereldtentoonstelling van 1895 in Amsterdam (p.482).

Op gelijke wijze kunnen we eveneens *De grauwe vogels* op het eind van de negentiende eeuw plaatsen. In de noten (p.484-494) wordt o.m. gewezen op de introductie van het brailleschrift; het eerste brailleboek verscheen in 1873 (p.488), en er wordt in de tekst gewag gemaakt van ‘de nieuwe wagen’ (p.409), een verwijzing naar de eerste auto’s.

De aantekeningen bij de drie romans bevatten eveneens talrijke verklaringen van moeilijke of minder gebruikelijke woorden. Ik laat in het midden of woordverklaring niet beter in voetnoten wordt gegeven, zodat de lezer niet moet heen en weer bladeren, doch dit raakt niet de essentie van de uitgave.

Zoals reeds even vermeld bevat de editie ook een uitgebreid ‘Nawoord’ (p.495-552) dat het boek inschakelt in de uitgaven van de Deltareeks, die belangrijke werken uit de Nederlandse literatuur permanent ter beschikking wil houden in een wetenschappelijk verantwoorde editie. De erin gepubliceerde uitgaven streven veelal een combinatie van lees- en studie-uitgave na. Dit impliceert dat de editie meer geeft dan een betrouwbare tekst met de noodzakelijke verklarende commentaar en een hoofdstuk over ontstaansgeschiedenis en tekstconstitutie, maar dat ze ook enige duiding geeft. Zo gaan de editeurs in dit nawoord o.m. in op sociale context, milieuschildering, personages, tijd, ruimte, etc.

Zoals het past in een studie-uitgave komt ook de ‘ontvangstgeschiedenis’, de receptie aan bod (p.535-548).

Van Schendels Hollandse romans werden met name door de kring rond het tijdschrift *Forum* met lof onthaald. Daarbij werden inhoudelijke kwesties als conflicten in personages en motieven

positief geduid, en werd gewezen op de stilistische kwaliteiten van deze romans. De negatieve kritieken hadden hoofdzakelijk te maken met het bij Van Schendel aanwezige pessimisme en een extreme voorstelling van een Calvinisme waarin geen plaats schijnt te zijn voor het Evangelie en Christus' genade. Aan het slot van het nawoord houden de editeurs een pleidooi voor de opname van de Hollandse romans van Van Schendel in de canon van de moderne Nederlandse literatuur. De auteur 'heeft met deze romans immers een typisch Nederlandse variant geleverd van wat internationaal het literaire modernisme wordt genoemd.' (p.547)

In een kapittel 'Verantwoording van de uitgave' (p.557-561) bespreken de editeurs de principes die aan de editie ten grondslag liggen. Ze wijzen erop dat er binnen de Van Schendelstudie vier werken tot de Hollandse romans worden gerekend. Naast de drie hier gepubliceerde is er *De rijke man* (1936). De editeurs geven de redenen aan waarom deze roman niet mee opgenomen werd in de editie: 'De omvang van deze uitgave stond opname van slechts drie romans toe'. Geen enkel probleem daarmee. Moeilijker te duiden is de volgende zin: 'Op grond van literairesthetische overwegingen hebben wij gekozen voor de hier uitgegeven drie romans' (p.557). Verwijzing naar literairesthetische criteria is in de editie wereld een hachelijke zaak: misschien zouden andere editeurs op grond van andere criteria juist wel deze roman hebben opgenomen, en bijvoorbeeld *De grauwe vogels* hebben weggelaten. Als men dan toch literairesthetische overwegingen aanhaalt, moet men daar tenminste enige uitleg over geven en in dit geval de argumenten geven die ertoe geleid hebben *De rijke man* niet op te nemen.

Basistekst voor de drie romans is telkens de eerste druk (*De Waterman* 1933; *Een Hollands drama* 1935; *De grauwe vogels*

19371). Voor zover handschriften, typoscripten en gecorrigeerde drukproeven overgeleverd zijn, werden ze in geval van twijfel geraadpleegd. De keuze voor de eerste druk is conform met de algemene regel in de editiewetenschap dat, indien er geen tegenindicaties zijn, in principe de eerste druk als basis voor de uitgave wordt genomen. (Een tegenindicatie kan er bijvoorbeeld zijn wanneer de auteur zijn tekst voor een volgende druk grondig heeft herwerkt). De eerste druk vormt in het schrijfproces een belangrijk moment: de auteur geeft, soms na een lange incubatieperiode, zijn werk 'goed voor publicatie' vrij. Praktisch gezien is de eerste druk ook meestal minder onderhevig aan het tekstbederf dat in volgende drukken kan insluipen.

De spelling van de drie romans is gemoderniseerd. Er staat letterlijk: 'De romanteksten zijn herspeld volgens de vigerende regels' (p.558). De editeurs vinden dit blijkbaar zo evident dat hier geen enkele toelichting nodig schijnt te zijn (welke zijn overigens de 'vigerende regels'?) Het is trouwens opmerkelijk dat vorige edities in de Deltareeks niet herspeld werden. Waarom is het hier dan wèl gebeurd? In de spelling van Nederlandstalige werken uit de jaren dertig van de twintigste eeuw is er niks onbegrijpelijks voor de geïnteresseerde lezer. Een grote massa lezers heeft Van Schendel niet meer, en wie hem wèl wil lezen zal zich niet laten afschrikken door spelvormen als 'oogen', 'kleeren', 'frissche' of een buigings-n. De regelgeving zoals geformuleerd in Marita Mathijsens handboek Editiewetenschap blijft mijns inziens geldig.² Herspelling 'onthistoriseert' de tekst, trekt hem weg uit zijn kontekst. Woorden kunnen vandaag een andere betekenis of nuancering hebben dan honderd jaar geleden, en herspelling kan dit verdoezelen. Consequente herspelling is trouwens heel moeilijk toe te passen. Tenslotte: een herspelde editie riskeert

snel verouderd te zijn omwille van steeds terugkerende spellingswijzigingen in het Nederlands.

Mathijssen is de jongste jaren heel wat milder geworden wat modernisering van de spelling betreft. In haar nawoord ‘Vijftien jaar *Naar de letter*’, gedateerd mei 2010, stelt ze zelfs ‘dat voor leesuitgaven en studieuitgaven herspelling en in veel gevallen hertaling nodig is.’³

Men kan hierover van mening verschillen, en voor teksten uit oudere periodes (tot en met de achttiende eeuw) geldt zeker dat aan herspelling of zelfs hertaling kan worden gedacht.⁴ Voor negentiende- en twintigste-eeuws werk blijft in ieder geval gelden: wie herspelt moet zulks motiveren. De Van Schendeleeditie schiet in dit vlak tekort.

De interpunctie is dan weer wèl – en terecht – gehandhaafd, behalve in een paar gevallen waar het handschrift van *De Waterman* uitsluitsel geeft (p.559). ‘Kennelijke (zet)fouten in de spelling zijn verbeterd’ (p.560). De editeurs geven daar vier voorbeelden van, alle uit de eerste 105 pagina’s. Vermits de tekst van de derde roman tot bladzijde 438 loopt, is het vermoeden gewettigd dat hier slechts een selectie van zetfouten wordt opgenomen. In dit geval was de toevoeging van een lijst(je) met editeursingrepen wenselijk geweest. Plattegronden van Gorinchem en Haarlem (p.[562]-[563]) en een ‘Lijst van geraadpleegde literatuur’ (p.565-573) sluiten de editie af.

Opmerkingen over herspelling of te summiere verantwoording nemen niet weg dat drie belangrijke romans van Arthur Van Schendel nu weer ter beschikking zijn. Wij munten in ons taalgebied niet uit in het hoeden van ons literair erfgoed. Talrijke belangrijke auteurs uit de eerste helft van de twintigste eeuw, Nederlandse zowel als Vlaamse, ontbreken in de boekhandel quasi geheel. Het verschijnen van de editie van drie Hollandse romans van Van Schendel mag dan ook als positief

worden begroet.

Marcel De Smedt (K.U. Leuven)

Noten

1 Op p.557 staat verkeerdelijk 1935.

2 Marita Mathijssen, *Naar de letter. Handboek editiewetenschap.*

Den Haag: Constantijn Huygens

Instituut, 1997, 257-259.

3 Tekst van handboek *Naar de letter* (met inbegrip van het nawoord) op de website van het Huygensinstituut.

4 In een bijdrage uit 1999 bepleit Riet Schenkeveld herspelling in studie- en leesuitgaven, met name voor zeventiende-eeuwse teksten.

(M.A.Schenkeveld-van der Dussen, 'Stand van zaken: Schopenhauers vloek of het probleem van de herspelling.' *Nederlandse letterkunde* 4 (1999), 4, 385-390).

Uit: *Nederlandse Letterkunde* 16 (2011), nr. 2